

Посилання

1. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. – К., 2003.
2. Журнали Конотопського чрезвычайного и очередного уездного собрания 27 июня и с 26 сентября по 1 октября 1904 года. – Конотоп, 1905.
3. Лист Державного архіву Чернігівської області № 74 від 03.03.98.
4. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1900 год. Часть IV. Черниговская губерния. – К., 1900.
5. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, д. 46.
6. Свод постановлений уездных земских собраний Черниговской губернии в 1902 году. – Чернигов, 1904.
7. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983.
8. Стеценко Кирило Григорович (1882-1922) – відомий український композитор, хоровий диригент, громадський діяч. 1903 року закінчив Київську духовну семінарію. У 1907 році закінчив музичну школу в Києві, навчався у Київському музичному училищі. В одній із шкіл Батурина у 1909 р. викладав спів. Брав участь в організації музичного товариства «Боян». Автор музики до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», кантати «У неділеньку святую» романсів на слова Л. Українки, О. Олеса, П. Тичини, зокрема, «То була тиха ніч», «Знов весна», «Над нами ніч», «Свобода, рівність і любов», опер «Іфігенія в Тавриді», «Івасик-Телесик», музики до спектаклю і фільму «Сватання на Гончарівці». Створив Кобзарську школу. Працював у Всеукраїнському музичному комітеті при Наркомосі України. З 1920 р. керував музично-хоровою секцією музичного відділу «Дніпросоюзу». За його ініціативи створено хорову капелу (згодом капела «Думка»), засновано музичну бібліотеку. Викладав у Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка, Київській консерваторії. У Києві є вулиця ім. Стеценка. На будинку №6 по Великій Житомирській, де проживав митець, встановлено меморіальну дошку // Мистецтво України. Енциклопедія. – К., 1995, Т. 1.

*Овдієнко П.П., Страшко Є.М.
Ніжинський державний
університет ім. М. Гоголя*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ
ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ
У КІНЦІ 1917 – НА ПОЧАТКУ 1918 рр.**

Порівняльний аналіз даних кампанії виборів до Всеросійських Установчих зборів, що відбулися в листопаді 1917 р., дозволяє не лише прояснити глибинні фактори, які обумовили радикальний поворот у вітчизняній історії наприкінці 1917 р., чим, власне кажучи, й обмежувалися дослідники даної тематики. Виконаний у руслі нової суспільної науки – політичної географії, яка вивчає територіально-політичні системи у їх взаємодії одна з одною та географічним простором [3, 243], такий аналіз дозволяє з'ясувати й специфіку протікання тих чи інших політичних процесів на певних просторах, пов'язаних між собою. Вибір в якості предмету аналізу результатів кампанії виборів до

Всеросійських Установчих Зборів у Могилівській, Орловській та Чернігівській губерніях – суміжних територіях з аналогічною (аграрною, селянською) соціально-економічною структурою та водночас відмінним етнічним складом населення, виявляє цілий ряд довгострокових тенденцій у формуванні територіально-політичних систем, притаманних Росії, Білорусі та Україні в цілому. Зрештою, мова може йти й про відмінні форми соціального та політичного самовизначення, що тривало восени 1917 р. у всіх національних районах Росії.

Вибори продемонстрували досить значний абсентеїзм електорату. Ця деталь красномовно свідчила про наростаюче масове розчарування демократичними інститутами, які асоціювалися у політично нерозвиненій ще масі з «пустою говорильнею». Якщо на Чернігівщині до виборчих урн не прийшло більше 1/3 виборців, то по Могилівському округу цей показник сягав 33,5 %, а часом і більше 50 % [7]. Натомість виборець у містах виявляв меншу електоральну дисципліну, ніж у сільській окрузі.

Деякі схожі тенденції виявилися і в результатах самого голосування. Досить переконливу перемогу здобули партії есерівського спрямування. Якщо на Чернігівщині два есерівські списки (№ 10 та № 1) здобули близько 60 % голосів, то по Могилівському округу блок російських есерів та Ради селянських депутатів мав ще більших успіхів – майже 71 %. Таким успіхом есери муслили завдячити досить дисциплінованому голосуванню селян. Недарма навіть В. Ленін, не помічений в симпатіях до неонародників, визнав, що «фірма есерів владарює на селі». Натомість те ж саме явище, щойно відмічене нами в цих двох виборчих округах, було притаманне й деяким іншим аграрним за своєю структурою губерніям російського чорноземного центру, Поволжя, Сибіру [8, 346].

Водночас «партія Леніна-Троцького» вибори практично прогнала: всупереч її претензіям на політичну гегемонію, на Чернігівщині вона отримала підтримку всього лише у 27 % виборців [12], а в середньому по Україні цей показник взагалі складав близько 10 % (практично стільки ж, скільки в середньому по Росії). Однак і це було досягнуто майже виключно за рахунок п'яти північних повітів губернії з переважно російським населенням [13, 32]. Ці райони, крім Новгород-Сіверщини, нині входять до Брянської області Російської Федерації. Більш виражена промислова структура з широким прошарком кустарів та робітників, гострий дефіцит продовольства також були «на руку» більшовицьким агітаторам. Просуваючись на південь, у більш багаті на продовольство чорноземні повіти Чернігівщини, більшовицький електорат швидко «танув», згортаючись до малопомітних величин у південних повітах. Це дає підстави стверджувати

про територіальний «розлом» електорату.

Гадаємо, що він певною мірою властивий і Білорусії. Якщо, наприклад, по Могилівському округу більшовики отримали менше 13 % голосів, та й то головним чином за рахунок міст з їх робітничими кварталами та гарнізонами (в першу чергу, мова йде про сам Могильов), то у Вітебському і Мінському округах РСДРП (б) здобула перемогу (відповідно 51 % і 63 %) [10, 276, 291-292]. Подібний феномен, загалом не властивий колишній імперії в цілому, більшовицькі лідери мусили пов'язувати, головним чином, з прифронтовим статусом цих територій та їх насиченістю російськими військовими контингентами Західного фронту. Той факт, що незабаром після виборів, 18 грудня 1917 р., більшовицький Південно-Західний комітет та контрольований ним Раднарком Західної області змогли грубою військовою силою зупинити політичне самовизначення Білорусії, розігнавши I Всебілоруський з'їзд (більше того, дозволяли собі навіть ігнорувати позицію лівоесерівського Білоруського обласного комітету з його зв'язками у Петрограді) [5, 376-377], став продовженням ситуації, яка склалася ще восени 1917 р., і має пояснення у наявності політично підконтрольної потужної збройної сили. Однак, це пояснення не виглядає вичерпним.

Порівняльний аналіз тих самих результатів парламентських виборів виявляє ще декілька характерних тенденцій. Зрозуміло, що тут потрібен більш широкий контекст. Так на Чернігівщині загальноросійські політичні сили поряд з тими, що представляли дві найвпливовіші етнічні меншини в Україні – польську та єврейську, вже були далекими від претензій на лідерство. Разом вони набрали лише більше 1/3 голосів. Два єврейські списки виявились ледве помітними (3 % голосів), а поляки взагалі не виступили окремо.

Звичайно, це пов'язано з мізерною чисельністю польських громад, оскільки поляки були слабо представлені на всьому українському Лівобережжі, являючи собою лише невеличкі консорції біженців та емігрантів. Євреї ж, внаслідок цілеспрямованого «витискування» у другій половині XVII-XVIII ст., так і не повернули втрачене тут місце. В Україні ці меншини заявили про себе, головним чином, у трьох губерніях Правобережжя – Київській, Подільській та Волинській, де вони переважно й мешкали. Загальноросійські ж партії – більшовики, есери, меншовики та інші зберігали вплив лише на півночі Чернігівщини, на сході Харківщини та у Причорномор'ї – регіонах або україно-російського пограниччя, або нового заселення [6, 153].

Докорінну відміну ми бачимо у сусідній з Чернігівщиною Могилівській губернії. На виборах тут було висунуто 4 єврейські списки,

один меншовицько-бундівський (який де-факто, спирався теж в основному на єврейський електорат) та один польський – загалом втричі більше, ніж на Чернігівщині, і зібрали вони разом теж втричі більше голосів – понад 1/10. Втім, цей факт, що нагадує ситуацію на Правобережжі України та на Херсонщині, має просте пояснення – складна етнічна структура населення. Подібна етнополітична мозаїка притаманна й ще двом білоруським округам – Вітебському та Мінському.

А от що неможливо пояснити простим посиланням на етнічну статистику, так це очевидний домінітет загальноросійських партій – більшовиків та есерів (навіть чи сюди можна зарахувати ще й меншовиків, які спирались на структури Бунду). По Могилівському округу вони набрали разом більше 83 % [10, 291-293]. Ситуація повторилася і в решті двох округів з тією відмінністю, що там «правили бал» більшовики (з причини окремих явищ). Навіть урахування симпатій лівоесерівських організацій Білорусії до руху за «суверенізацію» регіону (саме вони ініціювали Надзвичайний з'їзд для захисту цілісності Білорусії, запланований на 15 грудня 1917 р.) не надто змінює сутність ситуації. Показово в даному контексті, що національна есерівська організація Білорусії стала формуватися пізніше, лише з травня 1918 р., і її генетичні корені оминали російських есерів [10, 276, 292].

Якщо до голосів, отриманих РСДРП (б) та ПСР, долучити ще й електоральний здобуток дрібних загальноросійських партій «правіше» від есерів – кадетів, народних соціалістів та інших, то загальна картина гегемонії «общеросів» вийде просто вражаючою. Така ситуація загалом нехарактерна для національних регіонів Росії. Вона певною мірою повторюється лише у Латвії та Естонії з поправкою на помітно менші ліворадикальні впливи, і була пройдена сусідньою Україною, де загальноросійські партії, крім РСДРП (б) та кадетів, входили до Української Центральної Ради (що грала роль тимчасового центру державотворення), визнавали, хоча й з оговірками, її керівництво й політичний курс. Той факт, що Центральна Рада розігнала силою більшовицький Всеукраїнський з'їзд Рад в Києві (4-5 грудня) так само легко й безкарно, як більшовики Всебілоруський з'їзд у Мінську двома тижнями потому, унаочнює діаметральну протилежність ситуації у двох сусідніх національних регіонах.

У такому логічному контексті звертає на себе увагу ще одна тенденція, продемонстрована на виборах, – надзвичайна слабкість національних політичних сил, які залишались вочевидь маловідомі виборцями. Як відомо, ці сили репрезентувала головним чином Білоруська Соціалістична громада з автономістською платформою, ухваленою у червні 1917 р. [9, 362]. По Могилівському виборчому округу «білоруський

список» отримав менше 1 % голосів. У решті двох округів доробок політичних сил аналогічного профілю теж виявився цілком порівняним.

У сусідній Чернігівщині характер голосування виявився іншим. Практично 50 % голосів тут зібрав блок українських есерів та Селянської спілки, який вийшов переможцем на виборах [12]. Разом зі ще одним виборчим списком, за участю більш поміркованої партії українських соціалістів-федералістів, українські національні сили дістали абсолютну перевагу. Натомість надзвичайно показовим є зв'язок між етнічним складом населення та результатами голосування: практично в усіх центральних та південних повітах Чернігівщини з домінуючим українським селянським населенням українські есери отримали переконливу перемогу [6, 157]. Подібний же зв'язок простежується по всіх регіонах України з компактною більшістю титульного етносу. Загалом, тут спостерігається очевидна перевага партій Центральної Ради. Український політичний простір став «справді українським» за своїм політичним оформленням.

У загальному плані, показані нами вище відмінності витікають з фундаментальної обставини, на яку, зокрема, вказав німецький дослідник національних відносин в Росії А.Каппелер: український національний рух в 1917 р. став масовим, переживав яскравий період суспільної мобілізації, чого не можна сказати про його білоруський аналог, далекий від масовості [2, 264-265]. З цим висновком німецького ученого, фактично, погоджуються й деякі сучасні білоруські дослідники, зокрема, М.Костюк, який твердить про «загальний невисокий рівень національної самосвідомості Білорусів» [4, 330].

Однак, ця констатація, сама по собі очевидна вірна, у свою ж чергу теж потребує пояснень. Посилання на інкорпорацію у загальноімперську систему, «русифікацію» та неповноту структури білоруського етносу поширені останнім часом як у білоруській [11, 352], так і в українській історіографії, теж прояснюють далеко не все – адже ці історичні фактори та обставини зовсім не менше притаманні українському етносу. Розв'язання проблеми може бути знайдено лише на базі порівняльних досліджень і комплексного підходу до даної проблематики. У ньому мають бути враховані такі чинники, як «давність» національних рухів, адже «українофільство» практично на століття «старше» за свого білоруського аналога й утворило потужнішу культурну традицію. Також – міра розробки самої концепції національної ідентичності, її компонентів, у першу чергу, «історичного міфу». Козацтво та Гетьманщина виявилися в цій якості набагато більш ефективними з точки зору масової мобілізації, аніж міф про «золотий вік» Великого

Литовського князівства, який, крім іншого, стимулював безплідні спроби створення різних симбіозів типу Конфедерації Великого князівства Литовського (під егідою німців в 1915 р.) чи Латвелії (у 1919 р. під егідою більшовиків).

Зрештою, мова повинна йти насамперед про «суб'єктивний фактор» – організованість та мобілізаційні здатності національних інтелігентських еліт, білоруської та української. Так чи інакше, продовження досліджень у руслі порівняльного підходу допоможе вивести історіографію на новий рівень дослідження проблематики національних рухів як в Білорусії, так і в Україні.

Посилання

1. Грицкевич П. Крах партии белорусских эсеров в 1920-1921 гг. // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980.
2. Каппелер А. Россия – многонациональная империя: возникновение, история, распад. – М., 1997.
3. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. – М., 2001.
4. Костюк М.П. Общее и особенное в проведении советской национальной политики в Белорусской ССР // Россия в XX веке: проблемы национальных отношений. – М., 1999.
5. Литвин А.М. Революция 1917 года и создание белорусской армии // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х т. – Т. 1. – М., 2002.
6. Овдієнко П.П. Парламентські виборчі кампанії у Лівобережній Україні: історичний досвід // Література та культура Полісся. – Вип. 17. – Ніжин, 2002.
7. Підрахунки зроблено за: Черниговский край. – 1917. – 3 декабря, 4 декабря, 7 декабря, 8 декабря, 9 декабря, 11 декабря, 12 декабря, 14 декабря, 20 декабря, 23 декабря.
8. Политические партии России: история и современность. – М., 2000.
9. Пурьшева Н.М. Революция 1917 года и национально-культурное возрождение Белоруссии: содержание, противоречия, пределы возможного // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х т. – Т. 1. – М., 2002.
10. Спирин Л.М. Россия 1917 г. Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
11. Сташкевич Н.С. Революция 1917 г. и два пути национально-государственного строительства в Белоруссии // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х т. – Т. 1. – М., 2002.
12. Черниговский край. – 1917. – 23 декабря.
13. Щербаков В. Черниговщина накануне и в дооктябрьский период // Летопись революции. – Харьков. – 1929. – № 2.